

Izabela Krasińska

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

ORCID 0000-0002-5897-9333

Problematyka pedagogiczna w czasopismach Królestwa Polskiego. Uwagi na temat książki Marzeny Okrasy: *Szkoła, opieka, wychowanie na łamach prasy guberni lubelskiej w latach 1864-1914*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2019, 504 s., ISBN 978-83-227-9183-7

Jedną z przyczyn zwrócenia baczniejszej uwagi na książkę Marzeny Okrasy było zainteresowanie kwestią przekazu treści prasowych dotyczących szkolnictwa, opieki i wychowania oraz sposób ich ujęcia, w wybranej guberni Królestwa Polskiego, w określonym czasie. Przyjęta tu została cezura czasowa od powstania styczniowego do chwili wybuchu pierwszej wojny światowej. Innym aspektem zwracającym uwagę na niniejsze opracowanie były pytania o to, na łamach których czasopism ukazujących się w guberni lubelskiej pojawiały się zagadnienia związane z szeroko pojętą pedagogiką i jaki był charakter tych periodyków. Należy dodać, że prasa Lubelszczyzny, jako źródło informacji na temat szkolnictwa stała się już przedmiotem opracowania Piotra Mazura. Autor skupił się jednak na lokalnej prasie lubelskiej w okresie międzywojennym i być może ta książka stała się inspiracją dla Marzeny Okrasy¹.

Czasopisma i prasa codzienna stanowią bazę badawczą nad szeregiem zagadnień poruszanych na ich łamach. Źródło do naukowych dociekań w różnych dziedzinach i zakresach może stanowić prasa ukazująca się w ubiegłych wiekach, także od początku czasopiśmiennictwa, jak i w czasach obecnych. Biorąc pod uwagę okres drugiej połowy XIX i początków XX stulecia należy zaznaczyć, że panował wówczas ożywiony ruch wydawniczy na niwie gazet, czasopism i ka-

---

¹ P. Mazur, *Szkolnictwo na Lubelszczyźnie w świetle prasy lokalnej 1918-1939*, Lublin 2004.

lendarzy. Niektóre tytuły przetrwały na rynku dziesięciolecia lub kilkanaście czy kilka lat, a inne często okazywały się jedynie efemerydami.

Opracowanie autorstwa Marzeny Okrasa pt. *Szkoła, opieka, wychowanie na łamach prasy guberni lubelskiej w latach 1864-1914*, wpisuje się w nurt podejmowanych już wcześniej badań, których przedmiotem jest prasa o określonym charakterze, skierowana do wybranego kręgu odbiorców, m.in. mieszkańców określonego terytorium. Przykładowo należy tu wymienić następujące opracowania: *Prasa lubelska. Tradycje i współczesność*², *Czasopiśmiennictwo piotrkowskie w latach 1867-1915*³, *Prasa warszawska 1661-1914*⁴, *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864-1885)*⁵, *Prasa warszawska w latach 1886-1904*⁶, *Prasa warszawska w latach 1908-1918*⁷, *Cztery epoki prasy Kielecczyny 1811-1956*⁸ czy *Prasa Radomia w latach 1811-1918*⁹.

W prasie codziennej, jak i w czasopiśmie, pojawiały oraz pojawiają się zagadnienia, które badacz może wyodrębnić, zanalizować, opisać i wyciągnąć wnioski, uzupełniając istniejącą wiedzę na dany temat. Taką publikacją stanowi np. *Wychowanie zdrowotne w polskojęzycznych czasopiśmiech uzdrowiskowych (1844-1914)* autorstwa Renaty Bednarz-Grzybek¹⁰, *Polskojęzyczne czasopisma abstynenckie w latach 1843-1914* Izabeli Krasińskiej¹¹ czy *Warszawianka w kąpieli. Problemy higieny w warszawskiej prasie kobiecej lat 1860-1918* Dagmary Fleming¹².

We *Wprowadzeniu* do swej książki Marzena Okrasa uzasadniła powody podjęcia tematu szkoły, opieki i wychowania, jaki pojawiał się na łamach prasy guberni lubelskiej w latach 1864-1914. Przedstawiła podstawową terminologię związaną z treścią podjętego tematu badawczego, powołując się na uznane i stosowane definicje i bliższe ich określenia. Pojawiają się tutaj, jak i oczywiście, później – w opracowaniu, terminy takie jak szkoła, opieka, wychowanie, dobroczynność (kwestie i problematyka z nią związane). Autorka podała również bazę źródłową, podkreślając znaczenie prasy jako źródła informacyjnego w badaniach historyczno-pedagogicznych. Dokonała też wstępnej charakterystyki czasopiśmiennictwa guberni lubelskiej w przyjętych przez siebie ramach czasowych. Należy potwierdzić opinię Autorki, że ówczesna polskojęzyczna prasa nie

² *Prasa lubelska. Tradycje i współczesność*, [kom. red. J. Jarowiecki], Lublin 1986.

³ D. Warzocha, *Czasopiśmiennictwo piotrkowskie w latach 1867-1915*, Piotrków Trybunalski 2007.

⁴ W. Giełżyński, *Prasa warszawska 1661-1914*, Warszawa 1962.

⁵ Z. Kmiecik, *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864-1885)*, Warszawa 1971.

⁶ Z. Kmiecik, *Prasa warszawska w latach 1886-1904*, Wrocław 1989.

⁷ Z. Kmiecik, *Prasa warszawska w latach 1908-1918*, Warszawa 1981.

⁸ M. Adamczyk, *Cztery epoki prasy Kielecczyny 1811-1956*, Kraków 1991.

⁹ W. Ł. Macierzyński, *Prasa Radomia w latach 1811-1918*, Radom 1995.

¹⁰ R. Bednarz-Grzybek, *Wychowanie zdrowotne w polskojęzycznych czasopiśmiech uzdrowiskowych (1844-1914)*, Lublin 2018.

¹¹ I. Krasińska, *Polskojęzyczne czasopisma abstynenckie w latach 1843-1914*, Kraków 2018.

¹² D. Fleming, *Warszawianka w kąpieli. Problemy higieny w warszawskiej prasie kobiecej lat 1860-1918*, Warszawa 2008.

była dotychczas przedmiotem badań w zakresie jej zawartości odnoszącej się do szkolnictwa, opieki i wychowania na terenie guberni lubelskiej.

Na marginesie należy sprostować twierdzenie Autorki, jakoby w XVII wieku „zaczęły w miarę regularnie wychodzić polskie pisma informacyjne”¹³. W tymże stuleciu w Polsce ukazywał się „Merkuriusz Polski” (3 stycznia – 22 lipca 1661 rok). O w miarę regularnym wydawaniu polskich czasopism można mówić dopiero od wieku XVIII, a zwłaszcza czasów epoki stanisławowskiej¹⁴.

We *Wprowadzeniu* została uwzględniona również metodologia pracy. Autorka wyszczególniła i omówiła zastosowane przez siebie metody charakterystyczne dla nauk pedagogicznych i historycznych: progresywną, wnioskowania indukcyjnego, dedukcyjną, porównawczą, badania dokumentów i analizy treści. Lektura opracowania Marzeny Okrasa potwierdza zastosowanie tych metod. Natomiast odnośnie do metod związanych z badaniami prasoznawczymi, Autorka pisze o wykorzystaniu analizy zawartości prasy, zarówno ilościowej, jak i jakościowej. Niestety, wbrew temu twierdzeniu, w opracowaniu należy zauważyć brak zastosowania metody ilościowej badania zawartości prasy.

Zgodnie z zapowiedzią zawartą w tej części opracowania – istotnie – w interesujący i właściwy sposób Autorka przedstawiła efekty badań w podjętym przez siebie zakresie, w kontekście społecznym, a także politycznym realiów guberni lubelskiej w latach 1864-1914. W wyczerpujący sposób przedstawiła odpowiedzi na postawione tezy badawcze: „1. O jakich sytuacjach społecznych i politycznych, które wpływały na organizację szkół, opieki i wychowania, pisała na swoich łamach prasa? 2. Jakie informacje na temat buntu młodzieży szkolnej zawierały periodyki z lat 1864-1914, a o jakich milczały? 3. Jakie formy praktyki opiekuńczej prezentowano w prasie? 4. Co o warunkach i organizacji placówek opiekuńczo-wychowawczych pisała prasa? 5. Na jakie aspekty wychowawcze zwracano uwagę w lubelskich periodykach z lat 1864-1914?”¹⁵ I trzeba przyznać, że uczyniła to w interesujący i wyczerpujący sposób.

Układ opracowania jest logiczny i nie budzi większych zastrzeżeń. Poza *Wprowadzeniem* i *Uwagami końcowymi* Autorka dokonała podziału treści na cztery rozdziały. Ich tytuły precyzyjnie ujmują zawarty w nich materiał. Podkreślić należy, że w tak obszernej pracy konieczne jest szczegółowe zapoznanie czytelnika z ogólnym tłem historycznym, gospodarczym i społecznym danej epoki i terenu, by przejść do szczegółowej analizy tematyki uwzględnionej w tytule.

Zatem rozdział pierwszy nosi tytuł *Prasa guberni lubelskiej w latach 1864-1914 na tle przemian administracyjno-społecznych*. Zawarte w nim zostały podstawowe, niezbędne informacje o charakterze historycznym, wprowadzające czytelnika w inne zagadnienia. Omówione zostały dzieje Królestwa Polskiego

¹³ M. Okrasa, *Szkoła, opieka, wychowanie na łamach prasy guberni lubelskiej w latach 1864-1914*, Lublin 2019, s. 12.

¹⁴ Zob. np. J. Łojek, *Prasa polska w latach 1661-1831*, w: *Prasa polska w latach 1661-1864*, pod red. J. Łojka, Warszawa 1976, s. 13-15 i nast.

¹⁵ M. Okrasa, s. 18.

od jego początków, podział na gubernie ze szczególnym zwróceniem uwagi na gubernię lubelską – jej położenie geograficzne i prawne uwarunkowania. Autorka omówiła także podział na powiaty, podając zarazem wszelkie dane dotyczące administrowania tym terenem. Z kolei drugi podrozdział poświęcony został przedstawieniu społeczeństwa guberni lubelskiej, jego strukturze i zagadnieniom demograficznym oraz wyznaniowym. W następnym natomiast poruszone zostały sprawy edukacji mieszkańców tej guberni – sieci szkół i ich rodzajom oraz stopniowi alfabetyzacji. Autorka zajęła się też sytuacją ekonomiczno-gospodarczą guberni lubelskiej. Pojawia się tu drobna sugestia, czy nie byłoby bardziej stosowne omawiać w podrozdziałach kolejno: administrację guberni lubelskiej, potem sytuację ekonomiczno-gospodarczą, a po tych ogólnych, podstawowych informacjach zająć się: społeczeństwem, edukacją i na koniec sprawami prasy. Oczywiście, ta drobna uwaga nie zmienia opinii, że rozdział ten jest bardzo interesujący. Autorka w ostatnich dwóch podrozdziałach rozdziału pierwszego płynnie przeszła do meritum swego opracowania, jakim są szkolnictwo, opieka i wychowanie na łamach prasy guberni lubelskiej. Przedstawiona tu została sytuacja prasy w Królestwie Polskim – kolejno wydawane uregulowania prawne związane z działalnością wydawniczą (w tym cenzura), mające związek z ówczesną sytuacją polityczną. Autorka przeprowadziła także charakterystykę formalno-wydawniczą periodyków guberni lubelskiej w latach 1864-1914, dokonując profesjonalnego i wyczerpującego omówienia okresu ukazywania się danego tytułu, częstotliwości, redaktorów, profilu, charakteru, a także do jakiego czytelnika był on kierowany. Poza szczegółowym omówieniem, podstawowe dane dotyczące 43. periodyków ujęte zostały w tabeli numer 3¹⁶, co doskonale systematyzuje zagadnienie¹⁷. Niezrozumiałe natomiast jest, że Autorka nie objęła kwerendą czołowych rosyjskojęzycznych periodyków urzędowych (normatywno-prawnych), stanowiących cenne źródło informacji na temat guberni lubelskiej, jej mieszkańców i funkcjonujących tam różnych zakładów i instytucji, w tym szkół („Ljublinskie Gubernskie Wedomosti”, „Pamjatnaja Kniżka Ljublinskoj Guber-

¹⁶ Dziwi jedynie, że Autorka nie uwzględniła w tabeli profilu tematycznego „Przeglądu Lubelskiego”. Trudno stwierdzić czy wynikało to z braku wiedzy na ten temat, czy należy to potraktować jako przeoczenie, a może błąd redaktorki książki. Periodyk ten można z pewnością zaliczyć do grupy informacyjnych oraz społeczno-politycznych.

¹⁷ „Catalogus Universi Cleni”, „Codzienny Kurjer Lubelski”, „Concordia”, „Directorium Divini Officii”, „Dziennik Lubelski”, „Dobra Służąca”, „Gazeta Lubelska”, „Głos Lubelski”, „Głos Młodzieży”, „Głos Ziemi Chełmskiej”, „Goniec Lubelski”, „Goniec Polski”, „Jeż”, „Kalendarz Lubelski na rok zwyczajny/przestępny”, „Kurjer Lubelski”, „Kurjer”, „Lubelski Kalendarz Albumowy «Stu Djabłów»”, „Lublinianin. Kalendarz Ilustrowany”, „Myśl”, „Nowa Jutrzenka”, „Nowy Kurjer Lubelski”, „Ognisko”, „Ognisko Koleżeńskie”, „Pamiętnik Lubelski – Kalendarz Ilustrowany”, „Pierwiosnek”, „Pobudka”, „Polak-Katolik”, „Posiew”, „Pracownica Polska”, „Pośrednik Handlowy”, „Przegląd Lubelski”, „Przemysł i Budownictwo”, „Pszczola”, „Rocznik Lubelski i Kalendarz na rok zwyczajny...”, „Rocznik Lubelski Stowarzyszenia Spożywców”, „Rocznik Lubelski Towarzystwa Dobroczynności”, „Satyr”, „Towarzystwo do Walki z Gruźlicą”, „Ver Sacrum”, „Zaranie”, „Zgrzyty”, „Ziemia Lubelska”, „Życie Lubelskie”. Zob.: M. Okrasa, s. 54-57.

nii”). Autorka wspomina o nich wprawdzie we *Wprowadzeniu*, ale jednocześnie zastrzega, że: „Jak wskazuje tytuł pracy, podstawowym źródłem informacji była prasa polska wychodząca w guberni lubelskiej w latach 1864-1914”¹⁸; na marginesie dodać należy, że tytuł książki na to nie wskazuje.

W rozdziale drugim zostały zawarte wiadomości na temat szkolnictwa i szkół w guberni lubelskiej, o których pisano na łamach lokalnej prasy. Autorka omówiła sytuację organizacji i funkcjonowania polskich szkół w okresie zaborów, kładąc szczególny nacisk na sprawy placówek szkolnych na interesującym ją terenie. Podała szereg istotnych i interesujących przykładów, dane statystyczne, zamieściła też cytaty ubarwiające tok narracji. Skrupulatnie sporządzone przypisy świadczą o naukowej rzetelności Autorki, która wykorzystwała liczne opracowania. Zgodnie z zakresem i tematem zawartym w tytule książki, Marzena Okrasa oparła się głównie na artykułach ukazujących się w ówczesnej prasie guberni lubelskiej, które pozwalają obecnie zrekonstruować zachodzące wówczas zmiany władz rosyjskich, do których kompetencji należał nadzór nad szkolnictwem, kwestie organizacji szkolnictwa, finansów, poszczególnych rodzajów placówek oświatowych, a nawet uczniowskiej codzienności. Podane zostały ponadto istotne fakty, doniesienia prasowe na temat nowo powstających placówek. Autorka skoncentrowała się w omawianym powyżej podrozdziale na sytuacji szkolnictwa, zwłaszcza po upadku powstania styczniowego, czyli drugiej połowie XIX stulecia. Na temat sytuacji w szkolnictwie guberni lubelskiej pierwszych lat XX wieku znajdujemy nieco mniej informacji – można domniemywać, że zmiany w szkolnictwie nie zachodziły wówczas tak dynamicznie jak uprzednio, a rzeczywistość nie przynosiła wydarzeń tak spektakularnych, czy ciekawych, by zajmować się nimi na łamach prasy.

Kolejny podrozdział został poświęcony działalności konspiracyjnej młodzieży szkolnej. Autorka rozpoczęła od opisu istniejącej sytuacji w szkołach na terenach zaboru rosyjskiego, podlegających władzy carskiej – akcji rusyfikacyjnej, inwigilacji uczniów, nasilonych zakazach i nakazach, prowokacjach oraz dyskryminacji polskich nauczycieli, nawet tych o wysokich kwalifikacjach zawodowych, a także dyskryminacji katolików. Zwróciła uwagę, że represyjne metody wychowawcze rosyjskich władz szkolnych budziły w uczniach opór, często bunt i niechęć do nauki. Znalazło to odbicie w uczniowskich wspomnieniach. Podała szereg przykładów powstawania uczniowskich tajnych kół samokształceniowych, które zaczęły tworzyć się na przełomie lat 70. i 80. XIX wieku. Poruszyła kwestię oddziaływania na młodzież zaboru rosyjskiego Związku Młodzieży Polskiej (ZET). Uczniowski ruch skierowany przeciw rusyfikacji szkół przybrał na sile na początku XX wieku. Jak Autorka stwierdziła, było to „preludium do dalszej walki o polską szkołę”¹⁹.

W następnym podrozdziale opisała sytuację szkolnictwa w latach 1905-1907. Wówczas to na fali politycznych wydarzeń – rewolucyjnych strajków, de-

¹⁸ M. Okrasa, s. 15.

¹⁹ Tamże, s. 155.

monstracji, klęsk ponoszonych podczas wojny Rosji z Japonią – doszło do liberalizacji postawy carskich władz, zmuszonych społecznym oporem wobec ucisku. Informacje na ten temat nie były na ogół prezentowane w prasie z powodu cenzury. Do występowania z petycjami do władz, strajków i bojkotu szkół przystąpili uczniowie, również w guberni lubelskiej, co Autorka udokumentowała w celnie dobranych cytatach, nie pomijając informacji o reakcji carskich władz. W ostatnim podrozdziale Marzena Okrasa omówiła kwestię polskiego szkolnictwa prywatnego w latach 1905-1914, podając, iż 14 października 1905 roku został zatwierdzony ukaz carski, zezwalający na zakładanie prywatnych szkół z polskim językiem wykładowym, chociaż bez praw przysługujących szkołom rządowym. O kolejno powstających prywatnych szkołach informowała lubelska prasa, a Autorka zamieściła tabelę z wykazem szkół przyfolwarcznych, gdzie korzystano z prawa nauki w języku polskim, (inaczej nazywanych początkowymi, ludowymi lub elementarnymi), w poszczególnych powiatach guberni lubelskiej, utrzymywanych przez właścicieli włości. Nadmieniła także o roli organizacji oświatowych, na czele z Polską Macierzą Szkolną i Lubelskim Towarzystwem Szerzenia Oświaty „Światło”, zaangażowanych w edukację dzieci i młodzieży oraz ich wychowanie w duchu patriotyzmu. O ich poczynaniach pisano na łamach prasy, co Autorka wyszczególniła i wykorzystała przy omawianiu tego tematu, poruszając też m.in. tak istotną wówczas sprawę, jak szkoły koedukacyjne.

Rozdział trzeci zatytułowany został *Opieka nad dziećmi i młodzieżą w przekazie prasowym w guberni lubelskiej*. Ta część jeszcze raz podkreśla i jasno dokumentuje, iż opracowanie Marzeny Okrasy i treści w nim zawarte spełniają warunki pracy interdyscyplinarnej. Rozdział rozpoczęty został przedstawieniem zagadnienia prasy jako popularyzatora dobroczynności. Aby udowodnić tę tezę, Autorka podała szereg przykładów pochodzących ze szpalt lubelskiej prasy, jak ważne społecznie zagadnienie i problem, z którym należało się uporać, stanowiła kwestia opieki nad ubogimi czy zaniedbanymi wychowawczo dziećmi i młodzieżą. Trzeba zwrócić tu m.in. uwagę na ubóstwo i żebractwo, z którymi walczyło, mimo licznych utrudnień, Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności oraz szereg zamożnych osób z wyższych kręgów społecznych. O dobroczynnych poczynaniach szeroko informowała prasa, propagując je i prosząc czytelników o wsparcie. Autorka podała szereg cytatów, umiejętnie wplatając je w tok narracji, podkreślających tę kwestię, a także zajęła się placówkami opiekuńczymi istniejącymi w guberni lubelskiej.

Podane zostały przykłady inicjatyw opiekuńczych nad ubogimi i chorymi dziećmi, takie jak ochronki, szpital dziecięcy czy organizowanie kolonii letnich. Marzena Okrasa podała informacje dotyczące spraw finansowych placówek dobroczynnych, nadzór nad nimi, funkcjonowanie i zasługi w walce z ubóstwem i nieszczęściem dzieci. Działalność tego rodzaju skumulowana była głównie w Lublinie jako największym ośrodku miejskim guberni, a zarazem jej stolicy. W tego typu poczynania zaangażowane były organizacje, stowarzyszenia oraz osoby prywatne. Wiadomości na ten temat podawała prasa, a podkreślić tu nale-

ży, że nie tylko do niej Autorka się ograniczała – oprócz opracowań wykorzystwała również materiały archiwalne. Książka Marzeny Okrasy jest interesująca także ze względu na możliwość zapoznania się z problematyką, jak kwestie opieki nad dziećmi rozwiązywano w okresie po powstaniu styczniowym do wybuchu pierwszej wojny światowej.

Wątek opieki Autorka kontynuuje w aspekcie troski o dzieci i młodzież moralnie zaniedbane. Uwzględniła tu i scharakteryzowała sierocińce, przytulki oraz Dom Zarobkowy, mające służyć zapobieganiu demoralizacji i wchodzeniu w konflikt z prawem. Także i w tym przypadku prasa lubelska donosiła o chlubnych inicjatywach roztaczania opieki nad sierotami i dziećmi społecznie nieprzystosowanymi. Przykładowo Dom Zarobkowy w Lublinie, utworzony w 1894 roku, był rodzajem spółdzielni zapewniającej ubogiej młodzieży pracę i pomoc. Jego zadania, rolę i zasługi opisywano również w lubelskiej prasie.

W kolejnym podrozdziale Autorka podała szereg inicjatyw związanych z opieką nad uczniami, sprowadzającą się do pomocy mieszkaniowej i stypendialnej. Było to istotne, gdyż jedną z przyczyn pojawienia się konieczności tego typu opieki było przeprowadzone w 1864 roku uwłaszczenie chłopów i idące za tym zmiany społeczne. Można dowiedzieć się o formach wydanej pomocy uczniom, zapewniających możliwość kontynuacji nauki. W proces ten włączała się prasa, zamieszczając np. ogłoszenia o stancjach do wynajęcia, czy opisując warunki zamieszkania w bursie. Poruszona tu została też kwestia stypendiów dla ubogich uczniów, gdzie potrzeby były większe niż społeczne możliwości. Czyniono liczne starania, by w trosce o możliwość kształcenia się młodzieży ten stan rzeczy poprawić, a o wszelkich inicjatywach społecznych informowano na łamach lubelskich periodyków.

Rozdział czwarty, zatytułowany *Dyskurs o wychowaniu w perspektywie prasy guberni lubelskiej*, Marzena Okrasa rozpoczęła słusznym stwierdzeniem, iż: „Periodyki wydawane w guberni lubelskiej były w większości czasopismami ogólnoinformacyjnymi i stanowiły najlepsze pośrednictwo w przekazywaniu wiedzy docierającej do rzeszy społeczeństwa”²⁰.

Wśród różnorodnych wiadomości zawierały też artykuły na tematy pedagogiczne. Zajmowano się w nich kwestiami właściwego wychowania dzieci i młodzieży na tle zmian zachodzących w polskim społeczeństwie. Swoimi doświadczeniami dzielili się działacze społeczni, specjaliści z danej dziedziny, a także czytelnicy, nadsyłający listy do redakcji. Rodzący się po upadku powstania styczniowego ruch pozytywistyczny kładł nacisk na pracę od podstaw, w tym także wychowanie młodego pokolenia w trudnych warunkach braku niepodległości. Na łamach prasy pojawiały się rozważania na temat wychowania w domu, bo na wychowanie w szkole Polacy mieli znikomy wpływ. Propagowano ustawiczną edukację, nawet po opuszczeniu szkoły. Nacisk kładziono, i to nie tylko na łamach prasy, na „wychowanie w rodzinie i przez rodzinę” oraz wychowanie patriotyczne, jak to Autorka ujęła w kolejnym podrozdziale. Omówiła zmiany

²⁰ Tamże, s. 367.

zachodzące w drugiej połowie XIX wieku, dotyczące sposobów i koncepcji wychowania dzieci, relacje na linii dzieci – rodzice. Podczas wzmożonej rusyfikacji ważne było, poza wychowaniem w duchu religii katolickiej, poniekąd definiującej polską tożsamość narodową, także wychowanie w duchu poszanowania polskiej mowy, tradycji, kultury i historii. Autorka zwróciła też uwagę na podawane przez prasę właściwe pojmowanie patriotyzmu.

Publicyści i inni autorzy artykułów na temat wychowania na łamach lubelskiej prasy, jak podkreśliła Autorka, dążyli do przeobrażeń w mentalności społeczeństwa, wskazywali potrzebę zmian i nazywali najczęstsze błędy wychowawcze, popełniane przez rodziców. Radzili jak wychowywać dzieci, by zaspokoić ich duchowe i fizyczne potrzeby w kolejnych fazach rozwoju, podając wskazówki oparte na najnowszych wówczas ustaleniach pedagogicznych i pozytywistycznych ideach.

Tak zatem, jak w dalszej części swej książki akcentuje Autorka, w trudnej rzeczywistości politycznej, społecznej i gospodarczej doby rozbiorów, na łamach lubelskich periodyków pojawiały się artykuły o konieczności kształtowania postaw moralnych dzieci i młodzieży, uczuć religijnych, właściwego zachowywania się uczniów. Tu często autorami artykułów prasowych bywali księża, wychowawcy i nauczyciele. Zdawano sobie sprawę, że wychowanie stanowi jeden z podstawowych filarów zachowania polskiego społeczeństwa i narodowej tożsamości. Marzena Okrasa podała przykłady opublikowanych tekstów dotyczących tych kwestii.

W *Uwagach końcowych* znajdujemy szereg konkluzji podsumowujących całość opracowania, a także wiele trafnych wniosków i konstatacji, np. stwierdzenie, że działania rusyfikacyjne zaborców najbardziej widoczne były w polityce oświatowej, a szkoła stała się ośrodkiem antypolskiego nauczania i wychowania²¹. Relacje o tych poczynaniach znajdowały odbicie na łamach prasy guberni lubelskiej w latach 1864-1914. Autorka dokonała podsumowania przekazów prasowych odnośnie do zachodzących wówczas wydarzeń i zjawisk. Podsumowała też przedstawione w opracowaniu próby społeczeństwa, w tym uczniów, przeciwstawiania się dyskryminacji przejawów polskości. Podkreśliła, że wśród pojawiających się artykułów na temat oświaty i szkolnictwa, stosunkowo niewiele tekstów poświęconych było wychowaniu, wobec czego nie można było ich pominąć. Ustalenia Marzeny Okrasy przedstawione w omawianym opracowaniu z pewnością na trwale włączają się do dyskursu naukowego, służąc m.in. jako podstawa do dalszych naukowych dociekań, czy poszerzania wątków związanych z gubernią lubelską, stanowiącą część Królestwa Polskiego.

Bibliografia wieńcząca opracowanie jest bogata oraz różnorodna. Podział wykorzystanych i cytowanych pozycji sporządzony został w przejrzysty sposób oraz logicznie ujęty, co doskonale systematyzuje ich całość. Podane zostały kolejno: zbiory archiwalne, źródła drukowane, czasopisma i kalendarze guberni lubelskiej, opracowania wydane przed 1939 rokiem, pamiętniki, opracowania

²¹ Tamże, s. 427-428.

i artykuły wydane po 1939 roku oraz netografia. Z bibliografii wynika jednak, że Marzena Okrasa nie objęła kwerendą wszystkich zamieszczony w tabeli 3. periodyków, a jedynie skupiła się na 23 wybranych tytułach, ponadto nie uwzględniła bardzo ważnych, moim zdaniem, lokalnych pism urzędowych publikowanych w języku rosyjskim, o czym już wspomniałam.

Na końcu opracowania znajdują się ilustracje (fotografie) przedstawiające mapy guberni lubelskiej, a także pierwsze strony wykorzystanych periodyków. W korzystny sposób ubarwia to i wzbogaca całość książki. Na uwagę zasługują też dwa indeksy: osobowy i geograficzny. Ułatwiają korzystanie z książki oraz stanowią istotny element, jaki powinien znaleźć się w każdym opracowaniu naukowym.

Pomimo niewielkich krytycznych uwag, jakie można wysunąć zapoznawszy się z książką Marzeny Okras, należy stwierdzić, że napisana została w bardzo interesujący sposób. Podany przez Autorkę ogrom faktów, komentarzy i omówień nie przytłacza czytelnika, bowiem tekst napisany został barwnym językiem, a nawet z literackim polotem. W doskonały sposób zostało wyważone wykorzystanie istniejących opracowań na temat szkoły, opieki i wychowania w guberni lubelskiej, jak również materiałów źródłowych, a przede wszystkim artykułów z gubernialnej prasy.

Bibliografia:

- Adamczyk Mieczysław, *Cztery epoki prasy Kielecczyny 1811-1956*, Kraków 1991.
- Bednarz-Grzybek Renata, *Wychowanie zdrowotne w polskojęzycznych czasopiśmie uzdrowiskowych (1844-1914)*, Lublin 2018.
- Fleming Dagmara, *Warszawianka w kąpiel. Problemy higieny w warszawskiej prasie kobiecej lat 1860-1918*, Warszawa 2008.
- Giełżyński Witold, *Prasa warszawska 1661-1914*, Warszawa 1962.
- Kmiecik Zenon, *Prasa warszawska w latach 1886-1904*, Wrocław 1989.
- Kmiecik Zenon, *Prasa warszawska w latach 1908-1918*, Warszawa 1981.
- Kmiecik Zenon, *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864-1885)*, Warszawa 1971.
- Kraśńska Izabela, *Polskojęzyczne czasopiśmie abstynenckie w latach 1843-1914*, Kraków 2018.
- Łojek Jerzy, *Prasa polska w latach 1661-1831*, w: *Prasa polska w latach 1661-1864*, pod red. Jerzego Łojki, Warszawa 1976, s. 11-109.
- Macierzyński Wiesław Łukasz, *Prasa Radomia w latach 1811-1918*, Radom 1995.
- Mazur Piotr, *Szkolnictwo na Lubelszczyźnie w świetle prasy lokalnej 1918-1939*, Lublin 2004.
- Okrasa Marzena, *Szkoła, opieka, wychowanie na łamach prasy guberni lubelskiej w latach 1864-1914*, Lublin 2019.
- Prasa lubelska. Tradycje i współczesność*, [kom. red. Jerzy Jarowiecki], Lublin 1986.
- Warzocha Daniel, *Czasopiśmiennictwo piotrkowskie w latach 1867-1915*, Piotrków Trybunalski 2007.

